

Geschiedenis van de literatuur in Limburg

ONDER REDACTIE VAN
LOU SPRONCK, BEN VAN MELICK EN WIEL KUSTERS

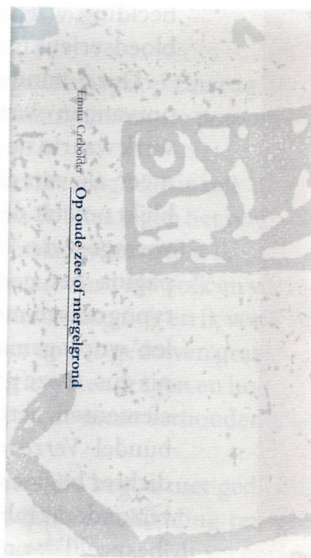
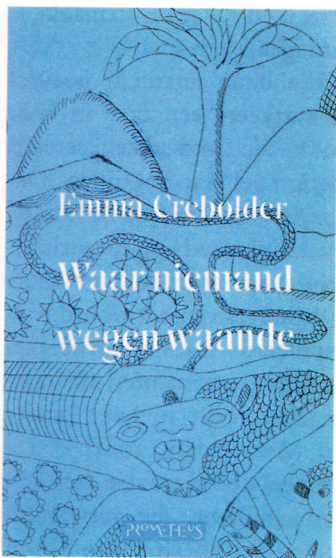
VANTILT | LGOG

Emma Crebolder

Emma Crebolder (Sint-Jansteen 1942) publiceerde haar eerste poëzie in 1979 en 1980. Vanaf 1987 kwam regelmatig een bundel van haar uit; later vond zij onderdak bij landelijke uitgeverijen: *Waar niemand wegen waande* (1992) bij Prometheus, vervolgens *Zwerftaal* (1995) bij Bert Bakker en haar drieluik *Vergeten* (2010), *Vallen* (2012), *Verzoenen* (2014) bij Nieuw Amsterdam.¹²⁷

Waar Frans Budé onmiddellijk via Meulenhoff op de landelijke Bühne belandde – zijn ‘talige’ poëzie paste in het literaire discours van de jaren tachtig –, moest Emma Crebolder geduld betrachten: de poëtische toon van haar gedichten week af van de heersende modes. Directe zeggingswijze en toch vormvast, geladen met emotie maar zonder grote woorden, toegankelijk en toch niet anekdotisch, gerelateerd aan een voor de lezer herkenbare werkelijkheid. Een gedicht van Crebolder ‘ging ergens over’ en wilde tegelijk per se poëzie zijn. In haar eerste bundels putte zij uit de bron van eigen levenservaringen, maar ze verbreedde het poëtisch terrein al gauw door beleving of persoonlijk verleden te koppelen aan andere stof, bijvoorbeeld uit geografie of historie. Zo paart zij oorsprong van een landschap aan geschiedenis van de streek om dat nieuwe beeld vervolgens te kleuren en te verdiepen met typische inheemse of exotische motieven, zoals in de cyclus ‘Op oude zee of mergelgrond’ (1992), waarin zij de vegetatie op de mergelgrond bezingt: ‘Op oude zee of mergelgrond / een wonderlijke plantengroei / ontstond voor iemand die / uit andere streken komt // zij zag van levend water / het hoge land, dat zich in dal / verdiept, ooit stroom / en wind daar achterliet: // Ruig viooltje, Vrouwenmantel / Vogelmelk, Salomonszegel / Akelei en Gele Dovenetel // het zijn namen, krijtgekraste / wijzers op weg naar een tuin / waarin alles al begonnen was.’¹²⁸

Elk sonnet in de cyclus – de dichter kiest graag voor het sonnet – krijgt na de chute de boodschap die het bezongene vermenselijkt.

Het levert mooie, geconstrueerde poëzie op die navertelbaar is. De oude zee is de Krijtzeë die Zuid-Limburg eens was. Waar water en aarde samenkomen, kent de bodem een rijke flora die in de wonderlijke naamgeving (Vrouwenmantel, Vogelmelk) een menselijke dimensie krijgt, maar niet los gezien kan worden van zijn oorsprong die tegelijk een geologische is en een metafysische. Het is de tuin waar eens alles begonnen is en waar alles zijn naam én betekenis krijgt. Poëtische 'ontdekking' van een verloren werkelijkheid, een verbeelding van het niet gekende dus – bijvoorbeeld de mens van nu verbonden aan zijn evolutionaire oorsprong. Het aanvangsgedicht van *Zandorakel* (1994) luidt: 'misschien weet jij waar / het begon, aan waterslib / een oever was er nog niet / bedacht, aanvang geen // maar wel een overvol stil / gesluip van slijk en wind / iets wat later lucht of / kleur soms lichter werd // een scheiding heette dat / nog amper boven onder / had, langzaam toch / een grens besloeg of / hemel was / met vlagen openbrak'.¹²⁹

Haar studie van het Swahili en haar verblijf in Afrika – waar ooit het leven begon en de eerste stadia van het menselijk bestaan nog reconstrueerbaar lijken, waar de verhalen en zangen, de eerste stadia van literatuur, nog leven – zullen een rol hebben gespeeld in gedichten waarin verleden en heden samensmelten en waarin motieven uit de literatuurgeschiedenis zijn verweven met de actualiteit. In haar functie van stadsdichter van Venlo schreef zij gedichten

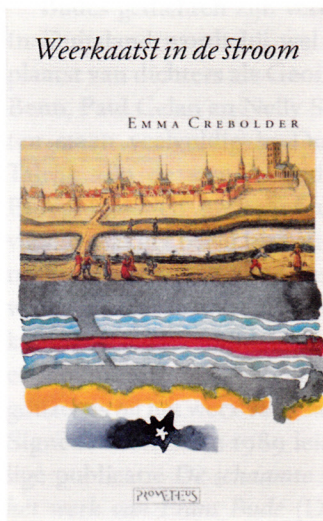
waarin ze het historisch verleden verbond met het bestaande, eigentijdse. Zo verbindt zij haar bestaan aan haar gedichten, die met elkaar, van de ene naar de andere bundel, een op zichzelf staande wereld worden: toegankelijke beslotenheid.

Niet alleen Afrika speelt in haar poëzie mee, ook haar geboortegrond, Sint-Jansteen bij Hulst in Zeeuws-Vlaanderen, krijgt een plaats in *Dansen met een vos* (1998), net als Venlo in *Weerkaatst in de stroom* (1993). Dat kan in de vorm van een eenvoudige poëtische observatie, zoals in het gedicht 'Rosarium', die ook de spiegeling van nu naar toen bevat: 'Vlak bij het Nolensplein ligt / van handelsrumoer afgekeerd / een laagte in de stad, / een binnenplaats vol rozen. // Huizen en school zijn er stil / omheen gebouwd, tegen de avond / spelen alleen de kinderen / van 't Rosarium daar rond. // Zij beklimmen het voetstuk / van een oorlogsmonument, waarop / hun moeder met hen is afgebeeld. // Als zij naar de verboden vijver / sluipen, speelt het carillon / hun lievelingslied van buiten.'

Het kan ook in gedichten waarin de diepte aan de oppervlakte verscholen ligt:

VILLA VALLEN

Wie in een oud huis wonen wil
hoeft geen stenen aan te dragen
maar zal wel de doden, de levenden
van voorheen, om toegang vragen

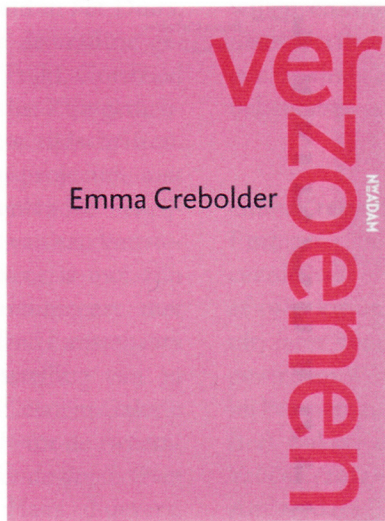

In de erker leggen we jouw hoed
met brede rand en onze jassen
ten teken van ons wachten;
tot men alle luiken opendoet.

In de villa hier, aan gene
zijde van het water, wordt
publiek ontvangen, hof gehouden.

De salon is echoput voor woord
en toon, als het vallen ophoudt
wordt een toegift nog gehoord.

(Uit: *Weerkaatst in de stroom*,
Prometheus, Amsterdam 1993)

beelding, wat poëzie is en wat je ervan maakt, is bloedserieus maar tegelijk een spel.

Deze bundel, die bijna unaniem positief ontvangen werd, markeert een fase in haar werk waarin de poëzie zich uitdrukkelijk steeds meer als een ernstig spel laat begrijpen. Dat blijkt ook uit de *speelse* wijze waarop de bundel vormgegeven is, waarbij steeds op de rechterpagina het gedicht staat afgedrukt en links typografisch met de letters van het woord 'vallen' wordt gemanipuleerd – een spel vol betekenis dus. Deze grafische experimenten met taalelementen zetten zich voort in haar laatste bundel *Verzoenen* (Amsterdam 2014).¹³⁰ De dichter begint met een woord waarin zich een bijzondere inhoud aandient, die vervolgens 'bespeeld' wordt: een herinnering, een observatie, een aanleiding wordt precies-suggestief, bijna precies, door taal- en beeldassociaties gekoppeld aan een zich ontwikkelend idee. De dichter zegt het als volgt: 'Tijdens het gedreven vervoegen, / versmelten en veranderen van taal / dreigt afdwalen van het doelwit. / Het omsingelen van het ongevormde / vraagt een onbeschreven tactiek zoals / voor het vangen van prooi in duister.' Elke titel heeft een variant van het woord of het woorddeel 'ver', meestal als voorvoegsel bij een werkwoord, waarmee in de titel het veranderingsproces dat in de gedichten plaatsvindt, is uitgedrukt.

Die speellust blijkt ook uit de onverwachte clous of frappen die aan de gedichten een verrassende wending geven. Uit dezelfde bundel:

VERLETTERD

Hoe zij zijn verletterd, de vrouwen
van het leesgenootschap. Hoe
zij zich verruimden door stijlbreuk
en inversie. Hoe zij inzicht als
een geheime weldaad ervoeren.
Zij leerden zichzelf kennen als
de werking van hun eigen flamoës.

Een keurbende die het boek
beschouwt, uitpluist en zelfvergeten
het volgende alweer openvouwt.

Waar spel en lading elkaar versterken, ontstaan indringende teksten, zoals in:

In een tweetal decennia ontwikkelde zij een eigen poëtisch idioom, dat Piet Gerbrandy in zijn recensie van haar bundel *Vallen* (Amsterdam 2012) karakteriseerde als: 'Crebolders poëzie oogt bescheiden, maar maakt grote vragen los.' Die vragen hebben volgens de recensent te maken met de waarde van waarneming en de verbeelding daarvan in een gedicht en hij vraagt zich af: 'Onttrekken de beelden steeds iets wezenlijks aan het zicht?' In 'Vrouwenmantel' (1992) formuleert de dichter: '[...], misschien / houden wij sterren in hun baan / beschermen wij vuurvliegjes/ met ons innig gadeslaan.' De afstand tot het object, groot of klein, én de vereenzelviging ermee in één. Dat is wat zich in haar gedichten steeds meer opdringt: het besef dat poëzie steeds wezenlijker maar ook ongrijpbaarder wordt. Wezen en ver-

Mijn gade slaapt op zijn rug, ik
word in mijn vroegste pose neergelegd.

Zo ben ik terug bij wie mij
baarde. Ik blies tegen het nog
ongebroken vlies totdat ik
verdreven werd uit wolk en vocht.
Het was oorlog nog en ik vond twee
helmen op pas gedolven graven.
Ik leerde water dragen en hoe
ik mij tot de mens verhouden moest.

Een dichter die begon met gedichten waaraan
een aanwijsbare aanleiding ten grondslag lag
die in de gedichten wordt verpersoonlijkt, een
schrijfster die dichter wil zijn en daarvoor flora
en fauna, landschappen en de geschiedenis
naar haar hand zet, heeft zich ontwikkeld tot
een auteur die een idee en daarna de taal naar
haar hand zet. Een taalspelige die haar groei als
dichter meeneemt in betekenisvolle gedichten,
meer aan de gedachte ontsproten dan aan een
werkelijkheid. Waar in haar vroegste periode
een gedicht gedragen werd door de diepte van
een beeld

De zandstrooister // zij zit – haar rokken /
heel wijd / steeds gespreid / ze strooit / wit
warm zand / dat stuift / opeengehoopt /
soms liggen blijft / voor wie zoekt / is het
spoor / naar tijd die breder / uitwaait nog /
dan ruimte

is nu het hele gedicht verdieping. De bundel *Waar
niemand wegen waande* (Prometheus, Amster-
dam 1992) markeert een belangrijke fase in die
ontwikkeling.

ooit was het al geschreven
steeds opnieuw leek het verloren
maar ergens in de uithoek
van een woord bleef het te horen

iemand reisde ernaartoe
onwetend wel, maar inniger
daardoor verbonden met wat
daarachter zich verschool

op kruisingen in het zand

waar niemand wegen waande
was plotseling de blinde hand

die tastend uit het manuscript
zilvervisjes joeg en verder las
waar men gebleven was

Ondanks alle verschillen staat de poëzie van
Budé en Beurskens, maar ook die van Herberghs,
hier niet ver vandaan: er is altijd de grilligheid
van beelden, de bijna surreële overgang van
wereld in taal, die een eigen nieuwe werkelijk-
heid schept.

Emma Crebolder woont sinds 1972 in Limburg
– eerst in Venlo en vanaf 1987 in Maastricht –,
daarvoor verbleef ze drie jaar in Tanzania. Zij
studeerde Duitse taal en letterkunde in Utrecht
en Afrikaanse talen in Leiden en Keulen. Vanaf
1985 staat haar leven in dienst van de literatuur,
die zij ook diende als bestuurslid van Letter-
kundig Centrum Limburg, toen zetelend in
Maastricht, en van het Poëziefestival Land-
graaf. De plek waar zij woont en werkt speelt in
haar poëzie een grote rol. Afrika komt als the-
ma en/of motief in talrijke bundels aan de orde,
ook nog in *Verzoening*:

Soms tussen heuvels en flatgebouwen
vaart een bericht van de Noordzee binnen.
Ik volg de roep en sta al op mijn pedalen.
Onderweg slaan takken watertaal uit
nog ver van de kust vandaan.

Zo'n zeeverlangen bereikte mij ooit
tijdens waaidagen in de savanne waar
het warm woei en ik dacht dat
het de moesson was. – Het strand
ligt uitgerold, ik kan de zee in gaan

In de bundel *Waar niemand wegen waande* ver-
telt zij in drie cycli strofische gedichten, be-
staande uit sonnetten of drie of vier kwatrijnen,
een verhaal dat is samengesteld uit eeuwenou-
de vertellingen van een Bantoestam in Oost-
Afrika. Als personage en maakster blijft de
auteur op de achtergrond, maar de vertelling
ontstijgt de anekdote door de beeldende kracht,
de trefzekere formulering en directe toon – in
de eerste cyclus wordt het handelend persona-
ge direct in de jij-vorm aangesproken. De

Poëzie in Landgraaf

Een initiatief van Jo Peters, 'eenmansuitgeverij gespecialiseerd in bibliofiele uitgaven waarin poëzie, beeldende kunst en vormgeving worden gecombineerd'. Adri Gorissen (*Dagblad De Limburger*, 10 juli 1998) citeert uit de fondslijst van de dan tien jaar oude uitgeverij Herik: 'Als 1998 om is zijn er 64 bundels gepubliceerd, waarin ca. 710 gedichten en meer dan 300 collages, tekeningen, foto's/etsen, en waarin alle belangrijke Limburgse dichters vertegenwoordigd zijn.' Cyrille Offermans besluit zijn kleine necrologie van Jo Peters in *Vrij*

Nederland (25 augustus 2001) met een citaat uit Nicolette Smabers' deeltje in de reeks: 'Het boek is diep bedroefd.' Jo Peters (1938-2001) was van grote betekenis voor de literatuur in Limburg door de uitgave van de Zwarte Reeks, het poëziefonds waarvan elk deel bestaat uit een cyclus van tien tot vijftien gedichten voorzien van oorspronkelijke illustraties van kunstenaars en telkens door een andere vormgever verzorgd, van de Landgraafse Cahiers (op zijn verzoek geschreven beschouwingen over poëzie) en door het initiëren van het Poëzie-festival Landgraaf, dat landelijke uitstraling had.

mythische toonzetting maakt dat heden en verleden elkaar ook in het vertellen en het dichten ontmoeten. Bijvoorbeeld in de cyclus 'Swahili-karavaan', waarin verhaal en reflectie, dichten en denken tot een hechte eenheid zijn gesmeed. Het eerste gedicht daaruit luidt:

ik zou naar Lamu gaan
maar het schip was niet gereed
de meeuwen krijsten af en aan
het stof stapelde zich verder

in mij op, laag om laag tot
ik gevuld met aarde stond
bijna, de wind uit water
trad vaak om weg te vagen

wat toch weer terugkwam
vallen uit het land over
alle dagen die ik nam

nemen moest, opdat het beeld
gegrond kon worden voordat
het voorgoed werd ingescheept

Overigens is de combinatie van schrijven in Limburg en Afrika een verhaal apart. Naast Emma Crebolder schrijven Ton van Reen, Huub Graus, Petra Quaadvlieg en Marcia Luyten erover met grote persoonlijke betrokkenheid.¹³¹ Naast schrijflust en spel lijkt *engagement* een typisch kenmerk voor literatuur die in Limburg wordt gemaakt. Schrijvers voelen zich betrokken bij mensen, bij de samenleving. Het katholicisme, zoals dat in de jaren dertig, veertig en vijftig in intellectuele kringen werd beleefd, zal daarbij een rol hebben gespeeld. De tot nu besproken generaties werden opgevoed en gevormd in een katholieke denkwereld,

waarin dienstbaarheid in hoofdletters werd geschreven. Dat geldt ook voor Crebolder: het land van Hulst, waar zij vandaan komt, is van oudsher katholiek georiënteerd.

In Crebolders werk blijft de thematiek van *voortleven* altijd zichtbaar in de vorm van groei, ontwikkeling, historie en de reflectie daarop. Wat in het begin van haar schrijverschap wel eens opgelegd pandoer leek, blijkt een authentieke drijfveer te zijn. In haar rondgang door historisch Venlo of door het landschap rond Maastricht, in de tocht der Afrikanen, maar ook in de meer talige laatste bundels herkent de lezer een dichter die zien en denken, spel en ernst in elkaar schuift, die van verschillende werelden één maakt. De wereld van oorsprong, groei, voleinding en afbraak zichtbaar maken in de taal, dat is haar kracht.

Kreek Daey Ouwens

Kreek Daey Ouwens (Geleen-Lindenheuvel 1942) vindt haar stof in de herinnering en in het herinneren zelf.¹³² Zij roept gebeurtenissen en beelden uit haar jeugd op: een kinderrijk arbeidersgezin in Lindenheuvel, mijnwerkers*skolonie* van Geleen met een hechte sociale cohesie, vaak even verstikkend als beschermend. Die herinnering geeft zij vorm in verhaalfragmenten en gedichtencycli, die elkaar afwisselen binnen een en dezelfde bundel, en die qua intensiteit niet voor elkaar onder doen. Die bijzondere geleiding van proza en poëzie is niet inhoudsbepaald en ook geen kwestie van stilering of bijzonder effect. Het lijkt een zoekproces te zijn naar de 'juiste' taal. De juiste taal voor de puurste emotie. Taal en beeld, karig aangewend, ervaring en denken maken de indruk tot in hun